

Amrî kaynaklarda şakacı, nüktedan, hoşsohbet, iyi huylu, sevimli ve güzel ahlâklı bir insan olarak tanıtılmaktadır. Kadılık yaptığı yerlerde halkın güvenliğini ve sevgisini kazanmıştı. İyi insanlarla güzel şeyler söyleyip onları dinlemekten zevk alırdı. Hemen hemen hepsi âşıklık hallerini ve aşk duygularını terennüm eden şiirleri onun bu hassas mizacının mahsulüdür. Ele geçen şiirleriyle tertip edilmiş bulunan divanındaki gazellerinin üçte birinden fazlası kısa vezinlerle yazılmıştır. Bu husus, onun az sözle çok şey ifade etmeye müsait zeki ve nüktedan karakterinin bir tezahürü olarak gösterilebilir. Şiirleri o zamana kadar pek az kullanılmış olan redif ve kafiye-leri ihtiva etmektedir. Bu şiirler, sanat göstermek kaygısıyla zekâyı zorlayarak yazmadıkları daha ilk okuyuşta belli olan, edası tabii, akıcı, anlaşılması kolay şiirlerdir. Az yazmış olması da titiz bir şair olduğunun ayrı bir delilidir. Diğer taraftan, divanında yalnız Kanûnî Sultan Süleyman'ın vezîriâzamı İbrâhim Paşa'ya sunulan bir kaside bulunması, Amrî'nin yüksek mevkilere ulaşmaya hırslı olmadığını, bu yüzden de devrin ileri gelenlerine yerli yersiz methiyeler yazmadığını gösterir.

Zamanının edebiyat muhitinde oldukça tanınan ve takdir edilen bir şair olmasına rağmen yazmaktan çok, zekâsını ve kabiliyetlerini sohbetlerde cinaslı, nükteli sözler üreterek çevresini hayran etmeye harcadığı anlaşıyor. Nitekim kaynaklarda divanından başka herhangi bir eseri bulunduğunu gösteren bir işaret yoktur. Basılmış olan divanında 143 gazel bulunmaktadır. Bu bakımdan ona divançe demek daha uygun olur.

BİBLİYOGRAFYA :

Amrî, *Divan* (nşr. Mehmed Çavuşoğlu), İstanbul 1979, s. 1-10; Sehi, *Tezkire*, s. 82; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-şuarâ*, vr. 183^a; Latîfi, *Tezkire*, s. 249; Beyânî, *Tezkire*, İÜ Ktp., TY, nr. 2568, vr. 60^a; Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5959, vr. 170^b; Kınalızâde, *Tezkire*, II, 698-700; Riyâzî, *Tezkire*, İÜ Ktp., TY, nr. 761, vr. 35^b; *Keşfü'z-zunûn*, I, 803; Ergun, *Türk Şairleri*, II, 487-490.

MEHMET ÇAVUŞOĞLU

AMRİTSAR

Sihler'in dinî merkezi.

Hindistan'ın kuzeybatısında, Pakistan sınırından 50 km. uzaklıkta bulunan Amritsar, aynı adı taşıyan ilin merkezi ve Pencap eyaletinin en büyük şehri olup

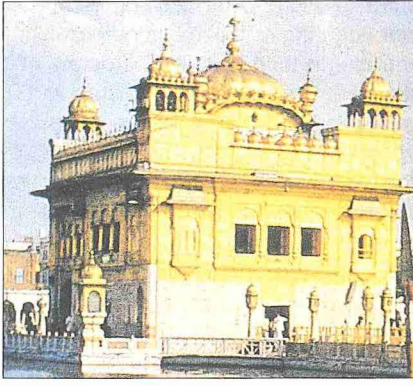
nüfusu 1981 sayımına göre 594.844'tür. Tarihi pek eskiye gitmeyen şehir XVI. yüzyılın sonlarında Sihler'in dinî merkezi olarak kurulmuş, daha sonra siyasi merkez haline de gelerek en büyük Sih mihracesi olan Ranjit Singh zamanında (1792-1839) ve XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiliz yönetimi altında gelişme göstermiştir. Kuruluş sebebi, adı, bugün sahip olduğu ticarî ve turistik önem, şehrin merkezinde yer alan ve ortasında, altın levhalarla kaplanmış olduğu için Altın Tapınak adıyla tanınan Har-mandar (< Harimandir "Tanrı'nın evi") isimli tapınak bulunan Amrita-saras (< Amritsar "âb-ı hayât havuzu") adındaki mukaddes havuza dayanmaktadır.

1577 yılında dördüncü guru (mürşit, Sih dininin kurucusu Nanak'ın halifesi) Râm Dâs tarafından, Hint-Türk İmparatoru Ekber'in (1556-1605) kendisine verdiği topraklar üzerinde, Sihler'in yıkıp günahlarından arınmaları için yapımına başlanan mukaddes havuz, on yıl sonra oğlu Arjun zamanında, ortasına inşa ettirdiği tapınakla birlikte tamamlanmıştır. Yaklaşık 156×156 m. boyutlarında olan ve suyunu Bâri Doâb kanalından alan havuzun kazılması sırasında etrafında bir yerleşim merkezi teşekkül etmeye başlamış ve önceleri Râmdâspûr (Râm Dâs'ın şehri) adı verilen bu kasaba sonradan havuzun adıyla anılarak bugünkü Amritsar şehrinin çekirdeğini oluşturmuştur. Bir buçuk asırda çevresinde müstahkem bir şehir meydana getirilen mukaddes mahal, Pencap'ın Afgan Hükümdarı Ahmed Şah Dürrânî (1747-1773) tarafından fethedilerek oğlu Timur Şah'ın yönetimine verilmesinden sonra, ortasındaki tapınağın içine yerleştirilen barut fiçileriyle havaya uçurulması ve enkazının havuza doldurulması suretiyle tahrip edilmiştir. Ancak, bir daha ihya edilmemesi için kalıntılarının Sihler'ce necis sayılan sığır kanıyla da kirletilmesine rağmen tapınak bağımsız Sih devletinin kurulmasından (1764) iki yıl sonra eski temelleri üzerinde tekrar inşa edilmiş, daha sonra da Ranjit Singh tarafından her biri 400 kg. ağırlığında olan altın levhalarla kaplatılmıştır.

Ranjit Singh'in, Pencap'ın tamamı ile Peşâver ve Keşmir'i de alarak sınırlarını Sutlej nehrinden Hinduks dağlarına kadar genişlettiği Sih devleti, onun ölümünü takip eden yıllarda süratle dağılmış ve İngilizler'le yapılan bir dizi savaştan

sonra başşehri Amritsar dahil bütün toprakları İngiliz hâkimiyetine girmiştir. Amritsar'ın Hindistan ile Belüccistan, Afganistan, Keşmir, Doğu Türkistan ve Tibet arasındaki ticaret yollarının kesiştiği bölgede bulunması ve ayrıca Altın Tapınak avantajına sahip olması, İngiliz yönetimi sırasında şehre özel bir önem kazandırmış ve süratle gelişmesini sağlamıştır. Amritsar 1918-1922 yılları arasında Hint milliyetçiliğinin en önemli merkezlerinden biri durumuna gelmiş ve Mahatma Gandhi ünlü pasif direniş hareketini, İngilizler'in burada silâhsız göstericiler üzerine ateş açarak 379 kişiyi öldürüp tarihe Amritsar katliamı (14 Nisan 1919) adıyla geçirdikleri vahşet üzerine başlatmıştır. Daha sonra şehir Hindistan-Pakistan bölünmesi (1947) sırasında Hindü, Sih ve müslümanlar arasında kanlı çarpışmalara sahne olmuş ve büyük ölçüde tahribat görmüştür. Bu mücadeleler sırasında, 1901 yılında nüfusunun (162.429) % 48'ini (77.795) teşkil ettiği görülen müslümanların tamamı, çoğu öldürülmek ve sağ kalanlar da Pakistan topraklarına göç ettirmek suretiyle nüfustan silinmiştir. Son yıllarda Sihler'in bağımsızlık mücadelelerini yeniden yoğunlaştırmaları üzerine şehirde yine kanlı olaylar görülmeye başlamış bulunmaktadır. 1984 yılında Sihler'in bir müstahkem mevki ve silâh deposu haline getirdikleri Altın Tapınak hükümet tarafından askerî operasyonla boşaltılmış ve çarpışmalar sırasında 554 Sih militanı ile doksan iki asker ölmüş (2-7 Haziran), beş ay sonra ise Başbakan İndira Gandhi, Sih suikastçıların yayılım ateşi ile öldürülmüştür (31 Ekim).

Amritsar, demiryollarının ve başşehir Yeni Delhi'yi komşu bölgelere bağlayan önemli karayollarının kavşak noktasında bulunması ve özellikle ortasında Sihler'in hac merkezi olan Altın Tapınak ile Hindûlar'ın ona nazîre olarak inşa ettikleri Durgiana Tapınağı'nı barındırması sebebiyle Hindistan'ın en hareketli şehirlerinden biridir. Havaalanına da sahip olan şehirde İngilizler'in kurdukları Khalsa Koleji ile Glancy Tıp Koleji, Dişçilik Yüksek Okulu, Pencap Üniversitesi'ne bağlı çeşitli öğretim kurumları ve bazı teknik okullar bulunmaktadır. Bugün Hindistan'ın sayılı halıcılık ve dokumacılık merkezlerinden olan Amritsar özellikle kuyumculuk ve küçük el sanatları ile ipek ve deri işçiliğinde tanınmış olup turistik ticaret yönünden de ünlüdür. Şehirde ayrıca tekstil fabrikalarından başka önemli kimya sanayii kuruluşları

Amritsar'da Sihler'e ait ünlü Altın Tapınak

ve elektrikli eşya üreten çeşitli fabrikalar da bulunmaktadır. Şehrin merkezi olduğu Amritsar ili, kanal sistemiyle sulanan geniş bir ovayı kaplamakta ve topraklarında özellikle tahıl, baklagiller, mısır, pamuk yetiştirilmektedir; 1981 sayımına göre nüfusu 2.188.490'dır.

BİBLİYOGRAFYA :

A. C. Benerjee — D. K. Ghose, *A Comprehensive History of India*, New Delhi 1978, s. 283-286; S. Wolpert, *A New History of India*, Oxford 1982, s. 161; S. Israel — B. Grewal, *India*, Germany 1985, s. 130-131; J. Horovitz, "Amritsar", *IA*, I, 418-419; Nurul Hasan, "Amritsar", *El²* (İng.), I, 454; E. D. MacLagan, "Amritsar", *ERE*, I, 399-400; Muhammad Iqbal, "Sihler", *IA*, X, 611-619; S. S. Bhatia, "Amritsar", *EBr.*, I, 832; Sh. Prasad, "India", *EBr. 1985 Book of the Year*, s. 509-511; "Amritsar", *ABr.*, II, 14.

SARGON ERDEM

AMRİYYE

(العمرية)

Mu'tezile'nin kurucularından
Amr b. Ubeyd'in görüşlerini
benimseyenlere verilen ad
(bk. AMR b. UBEYD).

AMÜD

(bk. SÜTUN).

AMUDERYA

Orta Asya'nın
en büyük iki nehrinden biri.

Amuderya, Pamir ve Hindukuş dağlarının birleştiği yerde, 4950 m. yükseklikteki kaynağından Aksu (Penç ırmağı) adı altında doğup batıya doğru ilerler

ve kuzeyden, başlıca Pamir Vahan suyu, Kızılsu (Vahş / Uranovodsk), Kâfirnihân ve Surhân, güneyden de Kökçesu kollarını alarak Kunduz-Belh hizasında kuzeybatıya döner. Bu dönüştten sonra kışmen çöller ve bozkırlar içinde, herhangi bir kol almadan kuzeybatı yönünde ilerler, sonunda muhtelif kollara ayrılarak Aral gölüne dökülür. 2540 km. uzunluğundaki nehrin kıyılarında önemli yerleşim merkezleri yer alır.

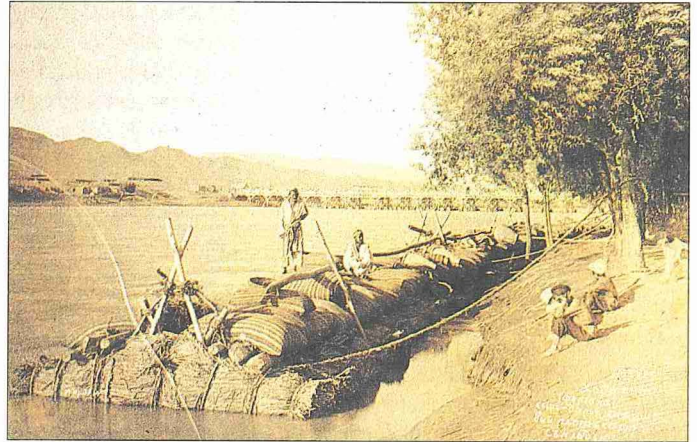
Amuderya'yı çeşitli milletlerin değişik isimlerle andıkları görülmektedir; mesele Çinliler Wu-hu, İranlılar Veh-röz/Beh-röz, Araplar Ceyhun/Belh nehri, Türkler ise "ırmak" anlamında olan Ögüz (Anadolu'daki "öz" kelimesi) adını vermişler, Grek ve Latin yazarları da bu son ismi halk etimolojisi ile Oxus'a ("boğa", Türkçe'de öküz) çevirmişlerdir. Halen kullanılmakta olan Amuderya adı, nehrin kıyılarındaki Âmül / Amüya şehrinin adından alınmıştır.

Sâsânî, Grek, Latin ve ilk devir İslâm kaynaklarında bulunan ve bazı efsanelere de bağlandığı görülen, Amuderya'nın yatağının ve döküldüğü yerin değişmiş veya değiştirilmiş olduğu, nehrin eski devirlerde Hazar denizine aktığı yolundaki kayıtlar, tarihçileri çok uzun süre meşgul etmiştir. Rus jeolog, paleontolog ve arkeologların XIX. yüzyıl sonlarından başlayarak 1960 yıllarına kadar aralıklarla yaptıkları kazı ve araştırmaların sonuçlarına göre, Amuderya'nın Yontma Taş Devri'nden önceki devirlerde Kızılsu koyundan Hazar denizine aktığı, İlk Taş Devri'nde muhtemelen Döldül Atlagân'daki Çağlayan Geçidi'nde taşarak kumluk sahada göllenip Aral gölüne yöneldiği, Geç Taş Devri'nde de benzer şartlar içinde suların, Bîrûnî'nin Hız Tengiz (Kız denizi) dediği, bugün yerinde Sarıkamış çukuru bulunan gölde

toplanması sonucu, halen Özboy (Irmak boyu) denilen kuru mecradan yine Hazar denizine aktığı tesbit edilmiştir. Daha sonraları Tunç Devri'ne doğru nehrin yeniden Aral gölüne döndüğü ve mecrasının çeşitli kollara ayrıldığı anlaşılmaktadır. Aynı durumun yakın çağlarda da tekrarlandığı ve XIII-XV. yüzyıllarda nehrin Hazar denizine aktığı kabul edilmektedir.

Milâttan önce 1000 yıllarından itibaren Amuderya vadisine Hint-Ârî ve Türk ırklarından gelen kavimler yerleşmiş ve burada çeşitli medeniyet merkezleri kurmuşlardır. Amuderya, genellikle kuzeyinde Türkler, güneyinde Hint-Ârî kavimler kalmak üzere, aralarında sınır olarak kabul edilmiştir.

İslâmiyet Türkistan'a, Belh ilinden Amuderya'yı aşarak girmiştir. Bundan dolayı Araplar Amuderya'ya verdikleri Ceyhun adının yanı sıra "Belh nehri" adını da kullanmışlar, Amuderya'nın kuzeyine de Mâverâünnehir demişlerdir. Bölgeye gelen ilk İslâm kuvvetlerinin kumandanı ashaptan Hakem b. Amr el-Gifârî'nin (ö. 50/670) Amuderya'nın suyunu içip şükür namazı kıldığı rivayet edilir. Emevî ordularının Türkler'le bu bölgedeki savaşları hicrî I. yüzyılın sonunda başlamış, fakat gerçekte İslâmiyet Amuderya boyunca kendi kendine yayılmıştır. Hilâfet orduları Türkler'le anlaşarak 704 yılında Tirmiz karşılarındaki Amuderya adasını almışlar ve kısa sürede Amuderya boyunca eski Budist merkezlerini birer İslâm kültür merkezi haline getirmişlerdir. İslâmiyet'in halk arasında yayılmasında sûfilerin büyük tesiri olmuş, özellikle Tohâristan'da teşekkül eden ilk sûfî tarikatlarının mensupları bu hususta çok gayret göstermişlerdir. Bunların en ünlüsü olan Şakik-i Belhî (ö. 174/790), Amuderya'yı

Amuderya'da
kayıklar
(İÜ Ktp.,
II. Abdülhamid
devri
albümleri,
nr. 91355)